SADRİ MAKSUDİ'NİN
ATATÜRK DEVRİMLERİNE KATKILARI*

Gülnur Üçok*

Özet

19 Mayıs 1909 tarihinde başladığı milli bağımsızlık mücadelesini başarılı bir şekilde sonuçlandırarak 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyeti ilan eden Mustafa Kemal, yeni bir devlet inşa ederken aynı zamanda yeni bir ulus inşasına başlamıştı. Yapılacak siyasi ve sosyal devrimlerin başarılı olması ve laik ve çağdaş bir toplum düzeninin kurulması için bir dizi yasal altyapının tamamlanması gerekiyordu. Aynı zamanda çağdaş hukuk düzenini uygulayacak ve geliştirecek bir eğitim kurumuna ihtiyaç vardı. Bu amaçla Ankara Hukuk Fakültesi kurulur ve Fransa'da Sorbonne Üniversitesine bağlı Slav Kavimleri Enstitüsü'nde "Türklerin Tarihi" derslerini veren Sadri Maksudi bu fakültede ders vermeye davet edilir. 1925 yılında Türkiye'ye gelen Sadri Maksudi uzun yıllar Ankara ve İstanbul Hukuk Fakültelerinde umumi hukuk tarihi, Türk hukuk tarihi ve hukuk felsefesi dersleri verir. Ancak, Sadri Maksudi'nin 1925-1935 döneminde rolü hukuk eğitimi ile sınırlı kalmamış, Türk Tarih Kurumu'nun kurulmasında ve Türk tarihinin yeniden yazılımında çok önemli katkıları olmuş, aynı zamanda dil reformu çalışmalarında rolü olmuştur.

Sadri Maksudi's Contributions to Atatürk's Reforms

Abstract

Mustafa Kemal Atatürk's struggle for national independence which began on 19 May, 1909 had successfully ended and the new Republic had been announced on 29 October, 1923. At that stage while building a new state Mustafa Kemal had already begun to build a new nation state. The success of the political and social reforms which he envisaged called for a series of legislative changes that would lead to the establishment of a secular modern society. At the same time there was urgent need to educate those who would implement and develop the modern legal system. The Ankara Faculty of Law (the first University in Ankara) was established to fulfill such a task and Sadri Maksudi who was lecturing "The History of Turks" at the Institute of Slavonic Studies attached to the Sorbonne University was invited to teach at this Law School. Upon this invitation he came to Ankara in 1925 and taught general history of law, history of Turkish legislative systems and philosophy of law at Ankara and

*Bu yazı 7 Aralık, 2018'de Kazan'da Ahmethadi Maksudi'nin 150. ve Sadri Maksudi'nin 140. Doğum yıldönümüne münasebetiyle yapılan uluslararası konferansın notlarının yayımlandığı *Maksudi Kardeşlerin Bilimsel Mirası ve Sosyal Faaliyetleri,* Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, Kazan 2019 kitabında yer almaktadır.

**Sadri Maksudi Arsal'ın torunu/ The granddaughter of Sadri Maksudi

Istanbul Universities for long years. However, his role in the formation and implementation of Ataturk's reforms were not limited to lectures. During the 1925-1935 period he took active part in the formation of the Turkish History Institute (Turk Tarih Kurumu), he contributed to the re-writing of Turkish history, and played a significant role in the language reform.

Son yıllarda Sadri Maksudi'nin Rusya İmparatorluğu dönemindeki faaliyetleri, örneğin Duma'da milletvekili olduğu dönemdeki siyasi çabaları hakkında, yeni yeni araştırmalar yapıldığını büyük bir memnuniyetle izliyorum. Bu yazıda, Kazan'da ve Batılı kaynaklarda daha az bilinen, Maksudi'nin 1925 ile vefat ettiği 1957 arasındaki 32 yıl süresince Türkiye'deki faaliyetleri ve bıraktığı eserlerden bahsetmek istiyorum. Ankara Hukuk Fakültesi'ne öğretim üyesi olarak davet edilen Sadri Maksudi, sadece üniversitelerde ders vermekle kalmamış, Cumhuriyet Türkiye'sinin gelişmesinde tarih, dilbilim, sosyoloji ve eğitim alanlarında çok faal olarak hizmet vermiş bir âlim olarak bizlere çok zengin bir miras bırakmıştır. Kısaca bir "ulus inşasında" çok değerli katkıları olmuştur. Bu katkılarında şüphesiz 1925 yılına kadar gördüğü ve yaşadığı kültürel ve siyasi deneyimlerin çok önemli bir rolü olmuştur. 1925 yılında Türkiye'ye bir Üniversite profesörü olarak geldiğinde 47 yaşında, Osmanlıca, Rusça, Latince, Fransızca, İngilizce, Almanca ve Arapça dillerine vakıf, Çin, Rus, Bizans, İran ve İslamiyet öncesi Türk topluluklarına ait kaynakları kullanan bir bilim adamı idi. *Türk Hukuk Tarihi* kitabında bu özelliği çok açık bir şekilde görülmektedir.

Dış Türklerin Başarısı

Çok sık sorulan sorulardan biri de Türkiye'de neden "dış Türklerin" Türkçülük hareketinde önemli bir rol oynamış olduklarıdır. Çoğunlukla bu soruya cevaben, o yıllarda Rusya Müslümanları arasında bir burjuvazinin gelişmiş olması ve bu burjuvazinin aydınları ve fikir hareketlerini desteklemiş olmasından söz edilir. Hiç tartışmasız bu çok önemli bir etkendir. Gerçekten de 19. Yüzyıl ortalarında Rusya İmparatorluğu Türkistan ve civarına yayılmış olmakla birlikte bu bölgelere henüz Rus nüfus yerleştirilmemişti. Buna karşılık Kazan, Ufa ve Orenburg'da dil ve din birliğinin sağladığı iletişim kolaylığı, Müslüman iş adamlarına ticaret yapma imkânları sağlamış ve zamanla bu şehirlerde varlıklı aileler oluşmuştu. Bu şehirler Çarlık Rusya'sının Avrupa kıtasındaki en doğu, en uç, şehirleri idi. Üstelik buralarda serflik düzeni hiç bir zaman oluşmamıştı. 1905 sonrasının daha liberal bir fikir ortamı ve yayın özgürlüğü içinde, siyasi gelişmelerde çok etkili olan birçok gazete ve dergilere varlıklı aileler destek olmuşlardı. Örneğin, bu aileler arasında *Vakit* gazetesi ve *Şura* dergisinin sahibi Zakir ve Şakir Ramiev kardeşlerin önemli bir yeri vardı. Zakir Ramiev Sadri Maksudi'nin kayınpederi, Şakir Ramiev de ünlü Tatar şairi Derdümend'dir.

Sadri Maksudi Ne Katabilirdi?

Evet, Sadri Maksudi de, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Zeki Velidi Togan gibi Cumhuriyet dönemi Atatürk devrimlerine katkıda bulunan "dış Türkler'den" biriydi. Her ne kadar ilk planda

Ankara'ya Ankara Hukuk Fakültesinde ders vermek üzere davet edilmiş olsa da Maksudi'nin Atatürk'ün yeni bir ulus inşası projesindeki rolü çok daha geniş kapsamlı oldu. Burada birkaç ana başlık altında bu faaliyetlerini ve eserlerini özetleyeceğim.

Hukuksal Yapı Değişikliği Gerektiren Siyasi Devrimler

Yıl 1924. Mustafa Kemal Atatürk 19 Mayıs 1919 tarihinde başlattığı bağımsızlık savaşını tamamlamış, 24 Temmuz 1923'te Lozan Anlaşmasını imzalayarak bütün Avrupa'ya yeni Türk devletini kabul ettirmiş, 11 Ağustos 1923'te 2. TBMM'nin açılışını yapmış, 29 Ekim'de Cumhuriyet'i ilan etmişti. Cumhuriyetin ilanı artık yalnızca Osmanlı Devleti'ne bir geri dönüş olmayacağının ilanı değil, aynı zamanda hem yeni bir devlet hem yeni bir ulus inşasının başlangıcı idi. Bunun için Atatürk'ün zihnindeki devrimlerin gerçekleşmesi, yeni bir düzenin behemehâl hayata geçirilmesi gerekiyordu.

Yeni düzenin başarısı bir dizi yasal altyapının bir an önce tamamlanmasını gerektiriyordu. Sadri Maksudi Kasım 1924'te Ankara'ya Türk Ocaklarında konferans vermeye geldiğinde, hilafete son verilmiş, şeriat mahkemeleri kaldırılmış ve 20 Nisan 1925 tarihinde Cumhuriyet'in ilk anayasası açıklanmıştı. Ancak daha yapılacak çok şey vardı. Devrimlerin yasal altyapıları henüz tamamlanmamıştı.

Ankara Hukuk Fakültesi, Cumhuriyet kurulduktan sonra Ankara'da kurulan ilk üniversitedir. 5 Kasım 1925 tarihinde kurulduğunda Cumhuriyet tarihinin çok önemli bir aşamasını simgeliyordu. Zira, Osmanlı devleti düzeninden Cumhuriyet düzenine geçiş, bir yönü ile İslam hukukundan vazgeçilerek tüm vatandaşlar arasında din ve cinsiyet ayrımı yapılmaksızın eşitliğin sağlanacağı çağdaş bir hukuk düzenine geçiş demekti. Bu yönde atılan adımlar Medeni Hukuk alanı ile başlamış, Türk Borçlar Hukuku ve Türk Medeni Kanunu'nun İsviçre'den alınarak tercüme edilmesine karar verilmişti. Böylece zaman kazanılmak istenmiş, bir an önce çağdaş hukuk sistemlerine geçiş için bir çözüm bulunmuştu. Ancak bu aşamada, eski hukuku bilen ve uygulayan hukukçular yerine, yeni hukuku oluşturacak, uygulayacak ve geliştirecek bir eğitim kurumuna ihtiyaç vardı.

Türk Hukuk Tarihi Biliminin Kurucusu

Sorbonne Üniversitesine bağlı Slav Kavimleri Enstitüsü'nde "Türklerin Tarihi" derslerini veren Sadri Maksudi dünyada ilk kez "Türk Hukuk Tarihi" disiplininin kurucusudur. Türk dili ve tarihi üzerinde araştırmaları sayesinde kazanmış olduğu geniş bilgisine dayanarak, Türk Hukuk Tarihinin İslam öncesi gelişmelerini sistematik bir şekilde ele almıştır. Sadri Maksudi'nin okutacağı "İslamiyet öncesi Türk Hukuku", geçmişi ve kitabı olmayan, yoktan var edilmesi gereken bir ilim dalı idi. Sadri Maksudi yıllar boyunca Helsinki, Berlin ve Paris kütüphanelerinde Türk tarihini incelerken hukukla ilgili hususları da not etmişti. Ancak bütün Türk tarihini bu kez hukukçu gözü ile yeni baştan incelemesi gerekiyordu (Ayda, 161).

Türk Hukuk Tarihi kitabına yazdığı önsözde Sadri Maksudi şöyle diyordu:

"Biz Türk hukuku tarihi ile uğraşmaya başladığımız zaman, büyük Türk ırkının tarihi hukuk bakımından tetkik edilmemiş, Türklerin tarihi hayatındaki hukuki inkişaf safhaları, tarihi devirlerin hukuki teşkilatı ve bu teşkilatın istinat ettiği ahlaki ve hukuki telakkiler tespit edilmemişti. Hülasa, yeryüzünde pek çok devletler kurmuş, asırlarca Asya, Avrupa ve Afrika'da birçok ülkeleri idare etmiş olan bu büyük milletin hukuk tarihi yazılmamıştı. Bu şartlar içinde "Türk Hukuku Tarihi" Profesörünün vaziyeti, gideceği yolu da kendisi yaparak seyahat eden bir yolcunun durumuna benziyordu.[1]"

Sadri Maksudi'nin *Türk Hukuk Tarihi* kitabı ilk olarak 1928 yılında yayınlanmış, daha sonra 1945 ve 1947 yıllarında birkaç kez basıldıktan sonra, son olarak da 2014 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yeni baskısı yapılmıştır.

Sadri Maksudi'nin Ankara ve İstanbul Hukuk Fakültelerinde uzun yıllar verdiği dersler birçok kitabın yazılmasına vesile olmuştur. Bu kitapların dışında çok sayıda makalesi ve konferans metinleri bulunmaktadır. Konferansları arasında dört Türk Tarih Kongresinde verdiği tebliğlerin her biri kendi başına bir kitap değerinde tebliğlerdir.

9 Haziran 1933 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk'ün Ankara Hukuk Okulu'nu ziyaret ederek Sadri Maksudi Arsal'ın sınavına girdiği gün çekilen bu fotoğraf hâlen Anıt Kabir Müzesinde

[1]"Gideceği yolu da kendisi yaparak seyahat eden yolcu" ifadesi gerek Prof. Ziya Umur gerekse Prof. Fethi Gedikli tarafından kullanılmıştır. Prof. Ziya Umur, *Türk Kültürü Dergisi*, Mart 1967; Prof. Fethi Gedikli, "Yolunu Kendi Kazan bir Yolcu: Türk Hukuku Tarihçisi Sadri Maksudi Arsal", İÜHFM, cilt LXX, s. 399-412, 2012

sergilenmektedir. Bu ziyaret ertesi gün *Hakimiyeti Milliye*'de haber olarak yayımlanmıştır. Sadri Maksudi masa başında, Atatürk sağındaki koltukta oturuyor.

Ankara Hukuk Fakültesi tarafından yayınlanan kitapları:

1928 yılında *Türk Hukuk Tarihi*

1937 yılında *Hukukun Umumi Esasları*

1941 yılında *Umumi Hukuk Tarihi*(İkinci baskı: 1944. Üçüncü baskı: 1948)

İstanbul Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti tarafından yayınlananlar:

1946 yılında *Hukuk Felsefesi*

1947 yılında *Türk Tarihi ve Hukuk*

2017 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuasının Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel Sayısında[2] yayınlanan makalelerinde Prof. Dr. Ali Birinci[3] ve Dr. Ali Adem Yörük[4], Sadri Maksudi'nin yayınlanmış ve/veya yayınlanmamış daha pek çok eseri üzerine kapsamlı araştırmalar sunmuşlardır.

[2]İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel Sayısı, Cilt LXXV, 2017

[3]Prof. Dr. Ali Birinci, "Türk Hukuk Tarihçisi Sadri Maksudi'nin Hayat Hikayesi ve Eserleri", A.G.E.

[4]Dr. Ali Adem Yörük, "Sadri Maksudi İçin Bir Bibliografya Denemesi" A.G.E.

19 Temmuz 1931 Atatürk'ün Türk Tarih Kurumuna Başkanlık ettiği toplantılardan biri. Soldan sağa; Baki (Vandemir), İhsan (Sungu), İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), Şemsettin (Günaltay), Samih Rıfat (Horozcu), Reşit Saffet (Atabinen), Esat (Sagay), Başkan Tevfik (Bıyıkoğlu), **Mustafa Kemal (Atatürk). Afet (İnan), Sadri Maksudi (Arsal)**, Hasan Cemil (Çambel), Yusuf Ziya (Özer), Yusuf (Akçura), Macar Merzoroş, Albay Şemsettin, Dr. Reşit Galip (Baydur)

Türk Tarih Kurumunun Kuruluşu ve Türk Tarihinin Yeniden Yazımı

1930'lu yılların başında Sadri Maksudi hem milletvekili olduğu, hem Ankara Hukuk Fakültesinde ders verdiği dönemde Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşunda ve yeni bir tarih yazımında da çok önemli görevler üstlenmişti. Türkiye'ye gelir gelmez, Türk Ocakları'na üye olmuştu ve Türk Ocaklarının 23 Nisan 1927'de toplanan Kurultayında "Hars Heyeti" üyesi seçilmişti. Ertesi yıl, 1928 yılı Kurultayında Hars Heyeti "İlim ve Sanat Heyeti" adını almıştı (Ayda 164). 23 Nisan 1930 tarihindeki Kurultayda da bir "Türk Tarih Heyeti"nin kurulmasına karar verilmişti. Ayda, bu teklifin Afet İnan'dan geldiği yazılmakla birlikte esasında Sadri Maksudi'nin önerdiği bir fikir olduğunu belirtmektedir.

Sadri Maksudi Türk Ocağı Tarih Heyeti üyeliğine seçildikten sonra Atatürk'ün bizzat iştirak ettiği 16 üyelik bir tarih yazımı çalışma grubu içinde yer alır. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî tarih görüşünü oluşturan bu kadronun hazırladığı 600 sayfalık kapsamlı

kitapta pek çok hata tespit eden Sadri Maksudi görüşlerini bir mektupla Atatürk'e bildirir. Sonuçta bu kitap *Türk Tarihinin Anahatları* (1930) olarak sadece 100 nüsha basılarak piyasaya çıkarılmamış, snırlı dağıtım sonucuda sadece tarihçilerin görüşleri alınmıştır. Daha sonra bu kitabın 87 sayfalık bir özeti *Türk Tarihine Methal* adı altında 30.000 adet basılmıştır. Turgut Akpınar[5] bu eserin önemli bir bölümünün Sadrl Maksudi'nin kaleminden çıktığını yazıyor (nakleden Prof. Ali Birinci).

Aynı 16 kişilik heyet bu çalışmalarını sürdürecek ve Türk liselerinde okutulacak üç ciltlik *Türk Tarihi* kitabını tamamlayacaktır. Bu çalışma 70.000 adet basılmış ve 1931-32 öğrenim yılından itibaren liselerde okutulmaya başlanmıştır. Milli Mücadeleyi, Cumhuriyetin kuruluşunu ve devrimlerini kapsayan Dördüncü cildin hazırlıklarında Sadri Maksudi görev almamıştır. Maarif Vekaleti daha sonra bu kitapları esas alarak orta okul ve ilkokullar için de tarih kitapları hazırlamıştır.

Dil Reformu ile İlgili Çalışmaları

Sadri Maksudi'nin Türk dili üzerine çalışmaları ise gençlik yıllarında Gaspıralı'nın yanında geçirdiği döneme kadar geriye gider. Elbette ki, çok yaygın bir coğrafyada okunan *Tercüman* gazetesinin dili onu etkilemişti ve Türk dünyasının bir ortak dili olması yıllarca gündeminden düşmemişti. Dil faktörünü milliyetçiliğin temel faktörlerinden biri olarak görüyordu. Nitekim Ankara Hukuk Fakültesinde ilk ders notları ki daha sonra 1928'de *Türk Hukuk Tarihi* olarak yayınlanacaktı, Orhun Kitabeleri'nden ve Mahmut Kaşgarî'nin *Divan-ü-Lügat-ı Türk* adlı eserinde yer alan ve günümüzde halen kullanılan kelimelerden uzun bir liste içeriyordu. Maksudi *and, baldız, bark, budun, elçi, erk, ulus, öz, sav, yasa* ve *yargı* gibi çok sayıda kelimenin asırlardan bu yana Türkler tarafından kullanıldığını belirtiyordu.

1928 yılı Eylül ve Ekim aylarında, Sadri Maksudi'nin Türk dili reformu üzerine Milliyet Gazetesinde "Lisan Islahı Meselesi" başlıklı 13 makalesi yayınlanır. Bu yazılar daha sonra *Türk Dili İçin* başlıklı bir kitap halinde yayınlanacaktır. Ayda, bu yazıların Atatürk'ün dikkatini çektiğini ve bu yazılardan sonra ünlü sofrasına davet edildiğini, bu toplantılarda fırsat düştükçe Dil Akademisi kurulması fikrinin tohumlarını ektiğini anlatır: "1928 ile 1938 arasında babam birçok inkılap hareketlerine ve kültür hamlelerine mütalaaları, teklifleri, terviçleri (fikri destek) ile karıştı. Tam on sene hemen her hafta, bazen haftada iki defa Atatürk'ün sofrasına çağrıldı. Akşam yediye doğru telefon çaldığı zaman bilirdik ki Yaverliktendir. İnkılabın

[5]Turgut Akpınar, İstanbul Üniversitesinde 50 Yıl Öncesi Bazı Büyük Hocalarımız, Kitabevi, İstanbul 2004

laboratuarı vazifesini görmüş olan "sofra" etrafındaki sohbet ve münakaşalarda Atatürk'ün müşavere tekniğini, kendi fikrini başkalarına kabul ettirmek, umumun kararı haline getirmek veya bilakis başkasının fikrini kendi fikri halinde formüllendirmek hususundaki taktiğini babam bana teferruatla anlatmıştı."[6]

Atatürk'ün Sadri Maksudi'nin *Türk Dili İçin* kitabına yazdığı önsöz hiç unutulmayacaktır. Her vesile ile tekrarlandığı gibi bugün veciz sözler Ankara'daki Türk Dil Kurumu'nun duvarında yer almaktadır:

> "Milli his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin milli ve zengin olması milli hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil şuurla işlensin."

Sadri Maksudi'nin dil reformu konusunda çok faal ve heyecanlı bir hatip olduğu anlaşılmaktadır. 1930'dan itibaren bu alanda pek çok makalesi çıkmış, pek çok yerde konuşma yapmıştır. Yine de bugüne kalan en önemli eseri şüphesiz ki *Türk Dili İçin* kitabıdır.

"Özellikle Atatürk'ün sofrasının müdavimi Yusuf Akçura ve Sadri Maksudi Arsal, 30'lı yıllarda tarih ve dil alanında yaşanacak dönüşümleri önemli ölçüde etkileyeceklerdi. Yusuf Akçura bilindiği gibi, Türk Tarih Kurulu'nun ilk başkanı olacaktı. Türk Tarih Tezinin inşasında onun görüşlerinin ayrı bir yeri vardı. Keza dil konusunda Atatürk'ün en güvendiği kişi Sadri Maksudi Arsal'dı. Atatürk tüm yaşamı boyunca tek bir kitaba, giriş niteliğinde bir önsöz yazmıştı. Bu satırlar Sadri Maksudi'nin *Türk Dili İçin* adlı kitabında yer alıyordu. İleriki yıllarda Türk Dil Kurumu Atatürk'ün bu sözlerini şiar edinecekti."[7]

1932 yılında gerçekleştirilen 1. Türk Tarih Kurultayı'ndan sonra, aynı yaklaşımla bir Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Sadri Maksudi'nin bu Cemiyet'te neden bir görev almadığı çok sorulan bir sorudur. Ayda kitabında, Dil Heyetinin ve Gazi Paşa'nın kabul ettiği Alfabeyi Sadri Maksudi'nin hiç beğenmediğini ve Türk fonetiğine uygun bulmadığını yazıyor (s.180). Ayda, İsmet İnönü'nün kendisini çağırıp Dil Heyeti üyeliği teklif etmiş olduğunu ancak Sadri Maksudi'nin bu heyetin yapacağı hatalara ortak olmak istemediği, sorumluluk almak istemediği için bu teklifi reddettiğini belirtiyor.

Atatürk gerek Türk Tarih Kurumu'nun gerekse Türk Dil Kurumu'nun çalışmalarına o kadar önem veriyordu ki, ölümünden önce 5 Eylül 1938 tarihinde, el yazısı ile kaleme aldığı

[6]Adile Ayda, "Babam Sadri Maksudi", Cumhuriyet Gazetesi 1 Mart 1957
[7]Zafer Toprak, "Antropolojik Dilbilimi, Dil Devrimi ve Sadri Maksudi, *Toplumsal Tarih*, Mart 2012

vasiyetnamesinde, kendisinden kalan para ve hisse senetlerinin İş Bankası tarafından işletilmesini ve gelirinden belirttiği ödemelerden arta kalan meblağın yarı yarıya Türk Tarih ve Dil Kurumlarına ödenmesini vasiyet etmiştir.

Ankara'da milletvekili olduğu dönemde
Soldan sağa: Kamile Arsal, Adile, Naile ve Sadri Maksudi Arsal

Milletvekili Olarak Katkıları

Sadri Maksudi tek parti döneminde, 1931 ilâ 1935 yılları arasında Şebinkarahisar, 1935-1939 arasında ise Giresun milletvekilliği yapmıştır. Bu tarihten sonra kendini bilimsel çalışmalara vermiş olan Arsal'ın son siyaset deneyimi, 1950-1954 arasında Demokrat Parti'den

Ankara milletvekilliğidir.[8] Bu dönemini inceleyen Nasrullah Uzman[9] Şebinkarahisar milletvekilliği döneminde çok aktif olduğunu ve bu dönemde 10 kez söz aldığını yazmaktadır. Bu dönemde Ordinaryus Profesör Sadri Maksudi Arsal'ın[10] 1936 yılında Londra'da Cemiyet-i Akvam (League of Nations) toplantısına katılan Türk milletvekilleri heyetinde yer alması da hayatında ilginç bir hikayedir. Vaktiyle Mart 1918'de Rusya Müslümanları Ulusal Konsey Başkanı Sadry Maksudoff olarak İngiltere'ye gitmek istediğinde, İngiliz hükümeti ona vize vermeyi reddetmişti. Oysa o, 1909 yılında da Rusya İmparatorluğunun Duma Meclisi üyesi olarak davet edilen resmi heyette yer almış, İmparator VII. Edward tarafından Saray'da verilen davete katılmış, elini sıkmıştı.

1950-1954 döneminde ise Maksudi'nin özellikle milletlerarası toplantılarda çok aktif olduğunu, bu dönemin başında üniversitedeki görevinden istifa ettiğini ve belki de bu sayede çok daha verimli siyasi faaliyetleri olduğunu anlıyoruz; Parlamentolar Birliği Türk Grubu'nun başkanlığına seçilmiş ve Dışişleri Komisyonunda görev almıştı. Strasbourg'da yapılan Avrupa Konseyi Genel Asamblesi'ne ve Avrupa'da birçok milletlerarası toplantıya katılmıştı.

"Avrupa Konseyi kurulduktan sonra, Heyet Başkanı veya üyesi sıfatıyle katıldığı Avrupa Konseyi veya Parlamentolararası Birliği toplantılarında, yaşlı milliyetçi daima hayatının büyük aşkına, milliyet duygusuna sadık kalmış, Siyasî Avrupa Birliğinin veya Federasyonunun gerçekleşmesi halinde, Devletlerin millî hükümranlıklarından feragat etmelerinin doğru olmayacağı görüşünü, herkesten önce ileri sürmüştür. Sonradan Fransızların benimsediği bu görüş, tarihe 'De Gaulle Doktrini' adı ile geçmiştir.

1953'den sonra, yetmişini geçkin bulunan Sadri Maksudi Meclis, Parti ve Hükûmet içinde cereyan eden ince politik oyunları kendisi için yorucu bularak, 1954 seçimlerinde adaylığını koymamıştır." (Ayda, *Ölümünün 20. yılında Sadri Maksudi Arsal*)

Tanzimat I Kitabına Katkısı

Atatürk'ün ölümünden sonra 1938-1946 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı yapmış olan Hasan Ali Yücel kültür hayatımıza çok büyük katkıları olan değerli bir eğitimcidir. Bakan olduktan sonra 3 Kasım 1939 tarihinde Tanzimat'ın 100. yıldönümü münasebetiyle bir kitap yayınlamayı amaçlar. Bu amaçla Türk Tarih Kurumu Başkanlığına, İstanbul Üniversitesi

[8]15 Nisan 1931 seçimlerinde CHP'den IV. Dönem Şebinkarahisar Milletvekili (1931-1935)
8 Şubat 1935 seçimlerinde CHP'den V. Dönem Giresun Milletvekili (1935-1939)
14 Mayıs 1950 seçimlerinde DP'den IX. Dönem Ankara Milletvekili (1950-1954)
[9]Nasrullah Uzman, "Sadri Maksudi Arsal'ın TBMM'deki Faaliyetleri", *Tarih ve Tarihçinin İzinden, Kâzım Yaşar Kopraman Armağanı,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2014
[10]Sadri Maksudi 1934 yılı Soyadı Kanunu çıktığında Arsal soyadını almıştır.

Rektörlüğüne ve Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanlığına birer yazı gönderek Türkiye'nin batılılaşma tarihinde önemli bir dönüm noktası olan Tanzimat'ın, safhalarının ve sonuçlarının incelenerek, bir kitap hazırlanmasını ister. Bu dönemde Sadri Maksudi, kendilerinden yazı istenilen 33 değerli ve zamanın önde gelen bilim adamı arasındadır ve "Teokratik Devlet ve Lâik Devlet" makalesi bu kitapta dördüncü sırada yayınlanmıştır. Bu makalesindeki tahliller, bugün dahi güncelliğini korumaktadır ve bu çalışması *Türk Dili İçin* ve *Milliyetçilik Duygusunun Sosyolojik Esasları* kitapları kadar güçlü bir bilimsel çalışmadır.

Laik Devlet Anlayışı

Sadri Maksudi bütün çalışmalarını bilimsel temellere oturtmaya büyük özen göstermiştir. Bu açıdan dini hurafelere, bilimsel açıklaması olmayan görüş ve inanışlara çok karşı idi. Her zamanki usta kuramcılığını (teorisyen) laiklik kavramı konusunda da ortaya koymuştur. *Tanzimat*[11] kitabında yer alan "Teokratik Devlet ve Laik Devlet" makalesinde onun laiklik tanımı çok açıktır:

> " Lâik devlet bütün vatandaşların dini akidelerine hürmet eden, fakat hiçbir dini diğer dinlere tercih etmeyen, her dine karşı aynı muameleyi yapan, din ve itikat sahasını fertlerin hususi işi telâkki ettiği için dini zümrelerin dini işlerine müdahale etmeyen, hiçbir dini menetmediği gibi hiçbir dine hiçbir türlü muavenet dahi etmeyen, dinlere karşı bitaraf kalan devlettir."

Bu makalesinde İslamiyet öncesi Türk kavimlerinin teokratik olmadıklarını, yönetim tarzlarının dinler üstü olduğunu ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Bu görüşlerinin Atatürk'ün bakış açısı ile çok iyi örtüştüğüne şüphe yoktur.

"Atatürk'ün tezi ne idi? Tanzimat'ın yapamadığı, yapılmadıkça, medreseden yetişme şeriatçıların vicdanlar üzerindeki egemenliği yıkılıp laik bir devlet sisteminde dünya işlerini yalnız akıl yolu ile çözüp çevirmedikçe, dini sadece Tanrı ile kulu arasında bir vicdan işi olarak bırakmadıkça, baştaki istibdat yıkılsa bile, Tanrı adına toplumu hükmü altında tutan geri medrese şeriatçılığının yarattığı yığın despotluğunu önlemedikçe, insanı laik ve müsbet ilimlere dayanan eğitimle değiştirmedikçe toplumu değiştirmeye, ilerlemeye, kalkındırmaya, vicdan ve kafa hürriyeti yolundan siyasî hürriyete kavuşturmaya, rejimi devamlı ve kararlı bir

[11] *Tanzimat*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940

hürriyet rejimi yapmaya imkân yoktu. Bilâ kayd ve şart hâkimiyeti milliye Atatürk devrimciliğinin tek amacı idi."[12] (Sayfa 9)

Atatürk'e Bağlılığı

Sadri Maksudi'nin Atatürk'e duyduğu hayranlık gerçekten çok yönlü idi. 1928 yılında Milliyet Gazetesi'nin yaptığı bir ankete verdiği cevapta[13] Gazi'nin[14] tarihi rolünü ve büyüklüğünü layıkıyla anlamanın mümkün olmayacağı düşüncesini ifade eder. Ona göre Gazi'nin en büyük eseri, Türk milletinin bağımsız bir millet olarak yaşamasını sağlamanın yollarını bulmuş olması ve bunu gerçekleştirmesidir. Milleti fiilen kurtarmıştır. Bununla kalmamış Türkün yaşamasını temin için gereken fikri, medeni, sosyal ve hukuki bir devrim gerçekleştirmiştir.

"Sadri Maksudi Gazi'yi yakından tanıdıkça, ona karşı hayranlığı artıyordu. Gerçi o Gazi'deki bazı zaafları görmüyor değildi. Fakat Gazi bir dâhi idi. Onda dâhiliğe bağlı tabiat kanunları hükmünü gösteriyordu. Büyük Kurtarıcı içi dışı bir olan bir insandı. İtimat ettiği ve dost bildiği kimseler arasında iken açık yürekli idi. Bu onu sevimli yapan tarafı idi. Ve Sadri Maksudi Gazi'ye karşı, gün geçtikçe artan gerçek sevgi ve yakınlık duyuyordu. Maksudi'yi Gazi'ye en çok bağlayan şey onun Türk'e ve Türklüğe olan tutkunluğu idi. Bu bakımdan Gazi'nin şahsında sanki kendisini buluyordu. Sadri Maksudi'nin Gazi'de hayran olduğu şeylerden biri de O'nun Türkleri tarihte medeniyet kurucu bir millet olarak görmesi idi ki, Maksudi de aynı görüşte, aynı fikirde idi." (Ayda, 193)

Gerek Sadri Maksudi'nin gerekse Mustafa Kemal Atatürk'ün gençlik yıllarını okurken, sürekli Batılı ülkelerin fertlerine karşı duydukları rahatsızlığı görüyoruz. Zafer Toprak'ın tabiriyle "ezilmişliğe başkaldırı" olan bir his bu. Gazi Mustafa Kemal'in Sofya'da askeri ataşe olduğu dönemde yaşadığı "Neden biz de bu uygarlık düzeyinde değiliz? Neden biz de böyle yaşamıyoruz?" isyanı ile Sadri Maksudi'nin de, nice Ceditçi Kazanlı Tatarın da, duyduğu isyanın aynı olduğunu düşünüyorum.

Sadri Maksudi'nin Milliyetçiliği

Esas mesleği hukuk eğitimi olmakla birlikte, bugün Türkiye'de Sadri Maksudi hukuk tarihine katkılarından çok milliyetçiliği ile tanınıyor. Bu çok da haksız bir bakış açısı değil, bunca değerli eserlerini ikinci planda tutan bir yaklaşım değil çünkü esasında bütün

[12]Falih Rıfkı Atay, *Atatürk Ne İdi?* Pozitif Yayınları, İstanbul 2010.
[13]*Milliyet* Gazetesi, "Gazi'nin En Büyük Eseri Nedir?", 9 Temmuz 1928.
[14] Gazi Mustafa Kemal 1934 yılından sonra Atatürk soyadını almıştır.

konuşmaları, makaleleri, kitapları, tarih olsun, felsefe ya da sosyoloji konularında olsun, hepsinin ortak temasında Türk milliyetçiliği var. Küçük yaşta Rusya'da ve Kırım'da milletine yapılan haksız muameleye karşı isyanı, tepkisel olarak Türk olmaktan büyük bir gurur duyması ve bu duygularını talebelerine ve çevresindeki topluluğa aşılama gayretleri, onda vazgeçemediği bir duruştu. Arsal'ın en son çabası, 1954 yılında yayımladığı ve 'manevî vasiyetim' dediği, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları* adlı eseridir. Bu eserde Arsal yılların birikimini kâğıda dökerek, Türk toplulukları bağlamında olduğu kadar bu bağlamı aşan, genel bir modern milliyetçilik kuramı ortaya koymuştur. Bu kitapta milliyetçilik akımlarının bilimsel temellerini ortaya koyarak, bu alandaki kavram kargaşalarına açıklık getirmek ve kendi milliyetçilik duygusunun, salt duygusal bir heyecan olmadığını anlatmak istemiştir.

Kaynakça:

- Adile Ayda, "Babam Sadri Maksudi", Cumhuriyet Gazetesi 1 Mart 1957

- Adile Ayda, *Ölümünün 20. Yılında Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal*, Kültür Bakanlığı Türk Büyüklerini Anma Serisi:4, Ankara 1977

- Adile Ayda, *Sadri Maksudi Arsal*, Kültür Bakanlığı Yayınları Türk Büyükleri Dizisi, Ankara 1991

- Zafer Toprak, "Antropolojik Dilbilimi, Dil Devrimi ve Sadri Maksudi, *Toplumsal Tarih*, Mart 2012

- İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel Sayısı, Cilt LXXV, İstanbul 2017

EK 1

Sadri Maksudi'nin Hukuk Mektebinde Türk Hukuk Tarihi dersleri vermek üzere Türkiye'ye gelmesi Ankara gazetelerinde haber olmuştur. Cumhuriyet Gazetesi 25 Kasım, 1925 tarihinde birinci sayfa haberi olarak vermiştir.

جمهوریت

استانبول خلقنك یكلدیكی بر فورتونه كونی...

شرقده‌ده تشریك مساعی‌یه قرار ویرمشلر!

یكی قابینه‌یی تشكیله مأمور ایدیلن موسیو بریان

ترك حقوق تاریخی

اشارتجیلك

اركان حربیهٔ عمومیه رئیسمزك سیاحتی

سوریه قیامنی بردرلو باصدیرامایورلر

استانبول - آنقره سیاحتی

Türk Hukuk Tarihi

Ankara Hukuk Mektebi'nde Sadri Maksudi Bey tarafından Türk Hukuk Tarihi tedrisine başlanmıştır. Bu münasebetle Başvekil İsmet Paşa hazretlerinin fahri müderrisliğini kabul ettikleri bu yeni ilim ile müderrisi hakkında şu izahatı vermeyi lüzumlu sayıyoruz;

Türk Hukuk Tarihi, kelimenin bütün manasıyla yeni bir ilimdir. Türk tarihi, Türk harsı birçok bakımlardan yabancı ve Türk alimleri tarafından incelenmekte ise de Türk hukuku maalesef şimdiye kadar tarihimizin, ananemizin mufassal safhalarından tahlil edilerek açıklıkla meydana konulmamıştı.

Bu esasların bütünü ve bunlara dayalı prensiplerin konulmasıyladır ki, Türk hukuku sağlam bir mecraya dökülecektir. Bu hususta Türk memleketlerinin hiç birinde şimdiye kadar bir adım atılmamıştı. Bu büyük noksan Türkçülüğün yeni ve ümitli Kâbesi olan Ankara'da telafi ediliyor. Türk istiklalinin kutsal beşiği olan Ankara her türlü gösterişten uzak olarak parlak Türk medeniyetini yaratacak olan esasları birer birer kurarak muazzam yolunda devam ediyor. Ankara Hukuk Mektebi'nde "Türk Hukuk Tarihi" kürsüsünün kurulması ile ilmî hayatımızın zenginleşeceği ve ileride idarî ve devlet teşkilatımızın müstafid olacağı şüphesizdir. Bu mühim ve fevkalade zor vazifeyi deruhte etmiş olan müderris Sadri Maksudi Bey'e muvaffakiyetler temenni ederiz.

Sadri Bey, Kazan Türklerindendir. Paris Hukuk Fakültesini bitirmiş ve Moskova Darülfunun'da Rusça imtihanlarını geçerek Rusya'da dava vekilliğinde bulunmuştur. 1907 senesinde Çar Rusya'sında Kazan Türkleri tarafından Duma'ya mebus seçilmiş ve orada Rusya Müslümanlarının millî medenî haklarının müdafaasına çalışmış ve Rus inkılâbından sonra Volga Türkleri Millet Meclisi'ne reis seçilmiştir. 1919'dan 1923 senesine kadar Paris, Londra, Berlin kütüphanelerinde Türkiyat hakkındaki incelemelerini tamamlamaya ve olgunlaştırmaya çalışmış ve son iki sene Sorbonne'da Türk akvamı (kavimleri) tarihi eğitimini üstlenmişti.

Birkaç ay önce Maarif Vekaleti tarafından Telif ve Tercüme Heyeti azalığına davet edilmiş olan Sadri Bey'e daha sonra Adliye Mektebi'nde Türk Hukuk Tarihi müderrisliği de verilmiş ve Sadri Maksudi Bey pek şerefli vazifesine başlamıştır.

Cumhuriyet 25 Kasım 1925